

VENEMAA TSENSUURISEADUSANDLUSE ADMINISTRA- TIIVSEST RAKENDAMISEST BALTIMAADEL 1850—1870

K. Taev

Eesti kirjanduse ja rahvaliuule kateeder

1.

XIX sajandini puudus Venemaal tsensuuriseadustik. Tsenseerimist reguleeriti üksikute ukaaside ja mitmesuguste riigiorganite korraldustega. Sajandi algul, Aleksander I võimu algaastail, oli tsensuur, mida teostas koolide peavalitsus, suhteliselt liberaalne. 1802. a. oli eeltsensuur tegelikult kaotatud: trükitööd vaadati läbi pärast nende ilmumist. Varsti aga leiti, et on siiski otstarbekam rakendada eeltsensuuri. Selles vaimus kinnitabki tsaar esimese tsensuuriseadustiku 9. juunil 1804. a.¹ Oma napi üldsõnalisusega — seadustik sisaldas vaid 47 paragrahvi — andis ta tsensorile laialdased võimalused toimida oma äranägemise järgi. Suurül määral olenes tsensuuri rangus tsensori isikust. Organisatsiooniliselt olid ette nähtud tsensuurikomiteed ülikoolide juures, mis koosnesid sama õppeasutuse professoritest. Komiteede kompetentsi aga ei kuulunud vaimulik kirjandus, mis allus sinodile, ja välismaa perioodika, mida tsenseeriti postiasutustes. Teaduslikkude asutuste väljaanded võisid ilmuda asutuste juhatajate vastutusel. Kui tsensuuriseadustiku põhiliseks printsiibiks oli püüe hoida tsensuuri vabana politseilisest survest, siis reaktsiooni süvenedes hakkas 1811. a. asutatud Politseiministeerium teostama tsensuuri revisjone ja muutus varsti kogu tsensuuri juhtivaks organiks. Nii valvasid nüüd trükisõna üle juba kaks organit. Tsensuurikomiteed sõltusid kahest instantsist — Haridusministeeriumi juures asuvast koolide peavalitsusest ja Politseiministeeriumi juures asuvast tsensuuri revisjoni komiteest. 1819. a. anti tsensuur täielikult Siseministeeriumi alluvusse. Seadustikuga oli keelatud tsensoreil teha parandusi autori teksti (§ 16). Kohad, mida sai tõlgitseda kahel viisil, tuli tõlgitseda autorile soodsamalt

¹ Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862, Санктпетербург 1862, lk. 81.

(§ 21). Need põhimõtted muutusid vaid deklaratsiooniks. Araktšev ja tema kamarilja ei vajanud tegelikult mingit seadustikku. Hirmutatuna dekabristide ülestõusust, asub 1824. a. haridusministri kohale saanud araktševlane admiral A. S. Šiškov koostama uut tsensuuriseadustikku, mis tegelikult kujunes juba vahepeal kehtestatud tsensuurinormide kanoniseerimiseks seadlusega. Uus tsensuuriseadustik kinnitati tsaari poolt 10. juunil 1826. a. See oli juba ulatuslikum tsensuuri reglement. Kui 1804. a. seadustikus oli vaid 47 paragrahvi, siis nüüd oli neid 230. Oma kaaskirjas seadustikule märgib Šiškov ühest küljest neid edusamme, mis on vahepeal teinud Venemaa ühiskond ja vaimuelu, teiselt poolt aga ka kogu Euroopa rahvaste arengut, mis on jätnud sügavaid jälgi kirjandusse ja teadusse. Lähtudes sellest olevat vaja võtta revideerimisele 1804. a. tsensuuriseadustik ja muuta see selliseks, et oleks võimalik kaitsta isade usku, alandlikku meelt, trooni, isamaa-armastust, rahva kommete puhtust ja esiisade pühi pärandusi.² Kõnesolevas seadustikus tehtud muudatuste peamiseks põhjuseks oli dekabristide ülestõus ja nende ideede üha tugevnev esinemine trükisõnas. Oma ranguse tõttu sai seadustik nimetuse «raudne» (чугунный), sest selle alusel arendati ennenägematut terrorist. Tsensuuri aktiivne osa oli nüüd selgesti alla kriipsutatud. Tsensor ei olnud enam ainult kahjuliku mõtte tõkestaja, vaid kogu ühiskondliku mõttesuuna juhtija ja vormija. Paragrahviga oli tsensoreile kindlustatud mõtete omapoolse tõlgitsemise õigus vastavalt oma arusaamisele: «Не позволяется пропускать к напечатанию места в сочинениях и переводах имеющих двоякий смысл, ежели один из них противен Цензурным правилам» (§ 151). Juba oma põhiprintsiibilt, mille põhjal tsensor pidi tungima lause kõigisse võimalikesse tõlgitsemise võimalustesse, muutus seadustik väljakannatamatuks ka tsensoreile enestele. Šiškovi tsensuuriseadustiku iga ei olnudki pikem kui kaks aastat. Varsti võeti see revideerimisele erilise komisjoni poolt ja 1828. a. kinnitas Nikolai I haridusminister Lieveni poolt esitatud uue seadustiku, mis jäi kehtima vahepeal tehtud täiendustega kuni 1865. a.³

Ühenduses uue reglemendi kehtestamisega allutati tsensuur uuesti Haridusministeeriumile. 1828. a. tsensuuriseadustiku põhilised printsiibid olid mõnevõrra leebemad. Tsensor võis olla ainult kahjuliku kirjanduse tõkestaja, mitte aga avaliku arvamuse aktiivne mõjutaja: «...и в суждениях своих принимает всегда за основание явный смысл речи, не дозволяя себе произвольного толкования оной в дурную сторону» (§ 6). Oli muidki paragrahve, mis võrreldes endisega võimaldasid suuremaid vabadusi. Nii keelati tsensorigil segada end autori isiklikesse arvamustesse ja

² Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862, кн. 129.

³ Полное собрание законов Российской Империи, III, 1828 (1979).

põhjendustesse, kui need ei ole vastuolus tsensuuriseadustikuga (§ 15), samuti ei kuulunud nüüd tsensuri otsustamisele, kas teos on kasulik või mittekasulik, vaid ainult see, kas teos ei ole kahjulik. Keelatud oli teha parandusi autori keele ja stiili alal: «...и не должен исправлять слога или замечать ошибок в литературном отношении если только явный смысл речи не подлежит запрещению» (§ 15).⁴ 1828. a. seadustikuga sai alguse hulgaliste eritsensuuri instantside asutamise tendents, mis eriti laienes 40-ndail aastail antud lisakorraldustega. Nii võis kirjeldusi keisrikojaga ühenduses olevate sündmuste kohta avaldada ainult tsaari kojaülema loal. Välismaise kirjanduse ja perioodika tsenseerimiseks loodi eritsensuri kohad postiasutuste juurde. Oppe- ja raamatute ja õppeabinõude järelevalve kuulus koolide peavalitsusele. Arstiteaduslikke teoseid tsenseerisid lisaks üldtsensuritele veel Meditsiinilis-Kirurgiline Akadeemia või arstiteaduskonna ülikoolide juures. Piirikubermangude perioodiliste väljaannete kontroll kuulus kuberneritele, kuna igasuguseid ališše ja kuulutusit tsenseerisid kohalikud politseiülemad. Pärast 1830. a. juulirevolutsiooni sündmusi Prantsusmaal likvideeriti pidevalt kehtestatud lisakorraldustega kõik väiksemadki soodustused. Raske oli trükisõnal läbi pügeda hulgalistest tsensuuriinstantsidest. Tsenzor Nikitenko oma päevaraamatus loendab seesuguseid tõkkeid tervelt kakskümmend. Tsensuuri terror saavutas oma kõrgpunkti alates 1848. aastast. Püha Alliansi relvastatud käsi, Nikolai I valitsus, asus õiendama arveid eesrindlikumate jõududega mitte ainult Venemaal, vaid ka Lääne-Euroopas (nn. Ungari kampaania). Bulgarini, Feodorovi jt. insinueerijate tegevus laienes. Ajakirjade «Otetšestvennoje Zapiski» ja «Sovremennik» peale sadas kaebusi. Juba pärast esimesi Venemaale jõudnud teateid 1848. a. sündmustest Prantsusmaal tegi žandarmeeria ülem Orlov tsaarile ettekande tsensuuri tugevdamise vajadusest. Lähtudes sellest andis Nikolai I 27. veebruaril 1848 ukaasi, millega loodi vürst Menšikovi juhtimisel eriline komitee (liikmed: Buturlin, Strogonov, Korf, Dubelt ja Degai), kelle ülesandeks oli teravdada trükisõna valvet. Sellele komiteele järgnes

⁴ Et tsensurid ka Lääne-Euroopas sageli autori keelepruuki ja stiili vägistasid, andis K. Marxile põhjust seda nõrdimusega meenutada oma artiklis «Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktion»: «Mein Eigentum ist die *Form*, sie ist meine geistige Individualität. Le style c'est l'homme... Und wie! Das Gesetz gestattet, dass ich schreiben soll, nur soll ich einen anderen als *meinen* Stil schreiben! Ich darf das Gesicht meines Geistes zeigen, aber ich muss es vorher in *vorgescriebene Falten* legen! [- -] Ihr bewundert die entzückende Mannigfaltigkeit, den unerschöpflichen Reichtum der Natur. Ihr verlangt nicht, dass die Rose duften soll wie das Veilchen, aber das Allerreichste, der Geist, soll nur auf *eine* Art existieren dürfen? Ich bin humoristisch, aber das Gesetz gebietet, ernsthaft zu schreiben. Ich bin keck, aber das Gesetz befiehlt, dass mein Stil bescheiden sei. *Grau in grau* ist die einzige, die berechnigte Farbe der Freiheit» (Karl Marx Friedrich Engels über Kunst und Literatur. Herausgegeben von Michail Lifschits, Berlin 1953, lk. 451).

uue, juba püsiva salajase komitee loomine, mis sai nimetuks 2. aprilli ehk Buturlini komitee. Komitee esimeheks oli endine Peterburi keiserliku raamatukogu direktor, äärmine reaktionäär D. P. Buturlin, liikmeteks — endine riigisekretär M. A. Korf ja Degai, peale selle kuulus sinna kuus abijõudu. 2. aprilli komitee oli täiesti salajane ja tema ülesandeks oli esijoones valve tsensuuri teostavate instantside ja tsensorite üle.⁵ Oli saabunud aeg, mida Vene tsensuuri ajaloos on nimetatud «süngeks seitseaastakuks». Neid aastaid on isegi ofitsiaalses väljaandes «Исторические сведения о цензуре в России» (1862) nimetatud «tsensuuri terrori eepohhiks».⁶ Kui tsensuuriseadustiku § 6 põhjal oli keelatud tõlgitseda autori väljendusi ja otsida kaudseid tähendusi (толкование в дурную сторону), siis komitee ülesandeks oligi peamiselt ridadevaheliste mõtete avastamine ja valve tsensorite tegevuse üle. See suguse järelevalveasutise olemasolu sundis tsensoreid suurima tähelepanuga jälgima süütumaidki mõtteid.⁷ Salakaebused ja provokatsioon loksasid tsensuuris rohkem kui kusagil mujal. Kõik see viis alla Belinski poolt juhitava elava ja arenenud kirjanduskriitika ja publitsistika. Ainukese ajakirjanikuna püüdis Nekrassov «Sovremennikus» säilitada Belinski traditsioone, kuid see oli äärmiselt raske. Ajakiri muutus pidevalt ideetumaks ja hallimaks.

Uus periood vene trükisõna ajaloos algab 1855. aastast, kui pärast Krimmi kampaaniat ja Nikolai I surma oli paljastunud tsaaririigi pehkinud ja bürokraatiast läbinäritud režiim.

Korfi ettepanekul lõpetatakse 6. det. 1855. a. tsaar Aleksander II poolt 2. aprilli komitee tegevus. 1860-ndast aastast alates hakkas tsensuuri küsimustes üha suuremat osa etendama Siseasjade Ministeerium eesotsas reaktsioonilise ministri P. A. Valujeviga, kes tõrjus kõrvale liberaalse haridusministri A. V. Golovini. Ta viis oma seisukohad läbi 12. mail 1862. a. kinnitatud ajutiste juhenditega («Временные правила по цензуре») ja saavutas 1863. a. algul tsensuuri allutamise Siseministeeriumile.⁸ Tema ettevõttel töötati välja uus, kvaasiliberaalne tsensuuriseadustik,

⁵ Kuivõrd salajane oli 2. aprilli komitee, näitab kas või seegi, et vanem Vene tsensuuriajalugu käsitlev kirjandus, nagu küllaltki täpseid ja üksikasjalikke fakte esitav A. M. Skabitševski «Очерки истории русской цензуры (1700—1863)» (С.-Петербург 1892) teab vaid Menšikovi komiteed ja segab selle ära Buturlini komiteega (lk. 344). Vastava õienduse teeb M. Lemke oma teoses «Очерки по истории русской цензуры и журналистики XIX столетия» (С.-Петербург 1904) lk. 195, 204 jj.

⁶ Vt. Очерки по истории русской журналистики и критики, том I, Ленинград 1950, lk. 479.

⁷ Buturlini tegevust iseloomustavad lausa anekdootlikud lood. Ta leidis, et evangeeliumid tuleks ära keelata nende demokraatliku vaimu pärast, pooldas ülikoolide sulgemist, jumalaemale pühendatud akatistides nägi ta «kardetavaid väljendeid». Isegi Uvarovi formulatsioon «õigeusk, ivalitsus ja rahvalikkus» olevat revolutsiooniline loosung (vt. Очерки по истории русской журналистики и критики, том I, Ленинград 1950, lk. 478).

⁸ Vt. М. Лемке, Эпоха цензурных реформ 1859—1865 годов, С.-Петербург 1904, lk. 166 jj. ning 260 jj.

mis kehtestati 6. aprillil 1865. a. Ühenduses kapitalismi arenguga Venemaal olid eeltsensuuri vormid iganenud ja paratamatult tuli üle minna kapitalismile iseloomuliku järeeltsensuuri sätete minimaalselegi rakendamisele. Tsensuuri juhtivaks organiks kujunes nüüd Siseministeeriumi Trükiasjade Peavalitsus (М. В. Д. Главное управление по делам печати)⁹. Vastavalt seadlusele vabastati eeltsensuurist: Peterburis ja Moskvas ilmuv perioodika; originaalteosed mahuga üle 10 ja tõlked üle 20 trükipoogna; kogu impeeriumi ulatuses aga valitsuse väljaanded, akadeemia, ülikoolide ja teaduslike ühingute väljaanded, samuti kõik klassikalistes keeltes ilmuvad teosed või nende tõlked ning joonised, plaanid ja kaardid. Endine kord jäi kehtima vaimuliku ja väliskirjanduse alal. Tegelikult kujunes aga uus seadustik vaid 1828. aasta seadustiku ja 12. mai 1862. a. juhendite täienduseks. Juba see nõue, et perioodika enne tiraaži trükkimist ja muud teosed kaks päeva enne müügilaskmist tuli esitada tsensurile, likvideeris antud vabadused. Nii kujunes välja mingi ebamäärane eel- ja järeeltsensuuri kombinatsioon. Lisaks muule tulid juurde perioodika väljaandmisel suured kautsjonid, hoiatused ja rahatrahvid (seadluses: административные взыскания налагаемые на издания от предварительной цензуры изъятие). 1865. a. seadlus jäi kehtima kuni 1905. aasta 24. novembri ajutiste juhendite avaldamiseni. Ilmunud trükised vaadati läbi kohtupalatite poolt ja eksijaid karistati kui riiklikke kurjategijaid. Eriti raskesse olukorda oli pandud provintsi ajakirjandus. 15 aasta kestel (1855—1870) tehti ajalehtedele 177 hoiatust, kusjuures 52 väljaannet suleti 3—6 kuuks või lõpetati nende ilmumine hoopis.

2.

1828. a. tsensuuriseadustikus ettenähtud tsensuuri-instantside organisatsioonilise korralduse alusel kuulusid Haridusministeeriumile alluvasse tsensuuri peavalitsusse teaduste ja kunstide akadeemia presidendid, haridusministri abi, keisri isikliku kantselei III jaoskonna juhataja, Peterburi õppekonna kuraator ja muude ministeeriumide esindajad. Peavalitsusele allusid komiteed Peterburis, Moskvas, Vilnos, Tartus ja tarbe korral ka Kiievis ning Kaasanis, kuna üksiktsensurid (отдельный, *abgeteilter*) tegutsesid Riias, Tallinnas, Miitavis, Odessas ja tarbe korral muiski linnades. Tiflisis oli juba varem formeeritud tsensuurikomitee¹⁰ ja 1829. a. sai Soome oma tsensuuriseadustiku, mis põhimõtteilt vastas üldisele seadustikule (совершенно в одном духе с общим Уставом Империй). Neid instantse ja asukohti muudeti ka edaspidi.

⁹ Meie senises vastava-alases kirjanduses on mainitud tsensuuri-instantsi kohta kasutatud ka terminit «trükivalitsus» (Fr. Tuglas) või «ülemtrükivalitsus» (H. Kruus).

¹⁰ Полное собрание законов Российской Империи, XXIII, 1848 (22 838), §§ 38, 39, 41.

Käesoleva töö raamides huvitab meid aga see tsensuuri organisatsiooniline võrk ja administratsioon, mis kehtis ajavahemikul 1850—1870, samuti muudatused, mis sel ajal toimusid eriti Eesti territooriumi alal.

Kuigi Tartu ülikooli asutamise eelaktides oli ette nähtud tsensuuri institutsioon, sai tsensuuri organisatsioon täpsemad piirid siiski alles ülikooli 1803. a. põhikirjaga. Viimases ettenähtud sätetega laienesid ülikooli tsensuurifunktsioonid. Talle ei allunud nüüd mitte ainult tema enda poolt väljaantavad trükised ja välismaa kirjandus, vaid ta teostas üldist kontrolli kogu õpperingkonna trükikodade üle niihästi raamatute, brošüüride, perioodika kui ka kõigi muude trükiste alal. Suhteliselt üldsõnalisi nõudeid perioodika kohta täiendas hiljem 9. juuli 1804. a. tsensuuriseadustik (§§ 4, 12—36)¹¹. Üldiselt oli komitee iseseisev. Ainult ühenduses 26. märtsi 1819. a. Liivimaa talurahvaseadusega anti tsensuurikomiteele mõningaid eeskirju (27. apr., 21. mail, 14. juunil 1819), kus nõuti erilist tähelepanu neile trükistele, mis käsitlevad talurahva vabastamise küsimusi.¹² 1804. a. tsensuuriseadustikku on iseloomustatud kui Aleksander I valitsemise algperioodi humanistlikust ja valgustuslikust vaimust kantud seadustikku¹³, mille üheks põhiliseks autoriks oli Tartu ülikooli rektor G. Fr. Parrot. Tegelikult aga, eriti politseivõimude vahelesegamise tõttu tsensuurikomitee tegevusse, jäi see liberaalsus näiliseks. Politseivõimud, mööda minnes seaduslikult ettenähtud korrast, konfiskeerisid ja hävitasid trükiteoseid. Selle osaliseks sai ka üks esimesi eesti ajalehti, J. Ph. Rothi ja G. Oldekopi poolt käimapanud «Tarto-ma rahva Näddali-Leht», mis konfiskeeriti ja hävitati järgneval aastal Liivimaa rüütelkonna pealekäimisel.¹⁴ Ülikooli tsensuurikomitee töötas 1826. aastani, mil ta likvideeriti. Vastavalt 10. juuni 1826. a. uuele tsensuuriseadustikule loodi, nagu eespool oli märgitud, iseseisev Tartu tsensuurikomitee, mis allus tsensuuri peavalitsusele. Tegelikult aga jäid peamisteks tsensuuri teostajateks ja komitee juhtijateks Tartu ülikooli õppejõud. Olulisi muutusi tsensuuri administratsiooni alal tõi uus territoriaalne ja koosseisuline ümberkorraldus 1850. a. Et siit algab käesolevas töös käsitletav ajalõik, siis peatutagu lähemalt Baltimaade tsensuuri ümberkorraldamisel, eriti aga eesti trükisõna hõlmavas osas.

19. juulil 1850. a. kehtestati uued tsensurite koosseisud.¹⁵ Ühenduses sellega muudeti kehtivat 1828. a. tsensuuriseadustikku. Tsen-

¹¹ Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862, lk. 81 jj.

¹² Vt. E. В. Петухов, Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, Университет за сто лет его существования (1802—1902), Юрьев 1902, lk. 209.

¹³ Vt. А. М. Скабичевский, Очерки истории русской цензуры (1700—1863), С.-Петербург 1892, lk. 95.

¹⁴ M. Lepik, Eesti trükisõna ja tsensuur. Eesti raamatu 400 aastat, toimetanud ja korraldanud R. Antik, Tartu 1935, lk. 111.

¹⁵ Полное собрание законов Российской Империи, XXV, 1850 (24 342).

suuri peavalitsust täiendati Välis- ja Siseministeeriumi ning vaimulikkude esindajatega. Ka organisatsioonilisel alal võeti ette mõningaid ümberkorraldusi. Ette olid nähtud tsensuurikomiteed: Peterburis kuue tsensoriga, Moskväs ja Riias nelja tsensoriga ja ühe abiga, Vilnos kolme tsensoriga, kusjuures kahelt nõuti ka juudi keele oskust, Kiievis kahe ja Odessas kolme tsensoriga ja ühe abiga; väiksemates linnades nähti ette üksiktsensori koht.

Tartu üksiktsensori koosseisude tabel 19. juulist 1850. a. kannab järgmist allmärkust: «Разсмотрение книг латышском и эстонском языках предоставляется Попечителю Дерптского Учебного Округа на Лекторов сих языков при Дерптском Университете, с соразмерным денежным вознаграждением из 300 рублей.» Seega 1850. aasta 19. juuli korraldusega reorganiseeriti ka tsensuuriadministratsioon Baltimaadel. Ümberkorraldamise ajal töötas Tartu õpperingkonna presidendi, ülikooli kuraatori Craffströmi juhatuse all õpperingkonna tsensuurikomitee. Tsensuritekena tegutsesid ülikoolis kirjanduse, ajaloo, klassikalise filoloogia ja pedagoogika professorid. Seega senise tsensuurikomitee asemel nähti Tartus ette vaid üksiktsensori koht palgalise asjaajajaga (писец по найму), kuna senise Riia üksiktsensori asemel moodustati laialdasemate võimupiiridega tsensuurikomitee. Tallinna jäi endiselt töötama üksiktsensor, kelle kompetentsi kuulus peamiselt väliskirjanduse järelevalve. 1857. a. tehti ministrite komitee otsusega ka Tartu üksiktsensorile kohustuseks tsenseerida väliskirjandust, mis talle selleks saadeti välistsensuuri komiteest või komitee otsusel teistest asutustest (§ 29).¹⁶ Lisaks sellele nähti ette 15. juunil 1864. a. kahele ülikooli professorile üksiktsensurite õigused tsenseerida neid välismaa trükiseid, mis olid adresseeritud Tartusse Veržbolovo tollipunkti kaudu.¹⁷ Vastav korraldus tehti ülikooli enda algatusel, kasutades selleks 2. sept. 1859. a. määrust¹⁸, et kiirendada välismaiste trükiteodete kättesaamist. Ühenduses sellega märgitagu, et eeltooduga on seotud tuntud intsident professor C. Chr. G. Schirreniga, kes oli ette nähtud üheks välismaa kirjanduse tsensuriks. Kasutades oma võimu, laskis ta ka siin käiku Leipzigi 1869. a. trükitud teose «Livländische Antwort an Herrn Juri Samarin», mis sisaldas teravaid rünnakuid slavofiil J. Samarini Prahast ilmunud «Окраины России» Baltimaid käsitlevale osale. Teravas toonis ja ähvardustega tõrjub Schirren tagasi Samarini süüdistusi Balti sakslaste separatistlike püüete kohta. See lõi intsidendi, mille tõttu Schirren oli sunnitud lahkuma nii professori kui ka tsensori kohalt.¹⁹ Eriti keeruliseks

¹⁶ Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862, lk. 321.

¹⁷ Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения III. 1855—1864, С.-Петербург 1865, lk. 1167.

¹⁸ Sealsamas, lk. 374.

¹⁹ Vt. Schirreni «Livländische Antwort'i» levitamise keelu ja konfiskeerimise materjale, ENSV RAKA, f. 321, s.-ü. 246.

ja sekeldusrikkaks kujunes aga tsensuuri administratsiooni ümberkorraldamise perioodil eestikeelse trükisõna tsenseerimine, sest tsensoriks sobivate õppejõudude hulgas ei leidunud isikuid, kes vajalikul määral oleksid vallanud eesti keelt. Raskused selles küsimuses tekkisid juba mõni aeg enne 1850. a. 19. juuli reformi ja need kestsid ka siis, kui Tartu üksiktensori kohale määrati Johanni de la Croix. Alljärgnevalt vaadeldagu selle interregnumi perioodi sündmusi lähemalt.

Pärast mineraloogia professori Moritz Engelhardti lahkumist eestikeelse trükisõna tensori kohalt asub sellele kohale kliinilise ja teraapia kateedri professor Gottlieb Franz Emmanuel Sahmen alates 18. nov. 1840. a.²⁰ Töötanud sel kohal ligi seitse aastat, lahkus ta ülikoolist, mistõttu eestikeelsete teoste tsenseerija koht jääb jällegi vakantseks. Uue, eesti keelt valdava ja sobiva kandidaadi leidmine teeb raskusi. Craffström pöördub haridusminister Uvarovi poole. Ta teatab, et Sahmen on 8. veebruari otsusega 28. veebruarist 1847. a. professori kohalt vabastatud ja kuna professorite hulgas ei ole sobivat kandidaati, kes valdaks eesti ja läti keelt, siis palub, et Sahmenil lubataks tegutseda tsensorina kuni semestri lõpuni.²¹ Vastav luba nähtavasti saadi, sest Sahmen töötab tsensorina edasi, paralleelselt sellega aga jätkab Craffström otsinguid sobiva kandidaadi leidmiseks. 20. mail 1847. a. teatab ta rektor Neuele, et Sahmeni lahkumisega professori kohalt on eestikeelsete teoste tsenseerija koht vakantne. Et tal puuduvad teated selle kohta, kas professorite hulgas leidub vajalikul määral eesti keelt tundvat isikut, palub ta rektorilt vastavat informatsiooni. Sellele vastab Neue, et tema teada olevat selleks võimaline kohtuarstiteaduse professor Guido Samson von Himmeltiern.²² Ja kui Sahmen 3. mail 1848. a. sureb, ongi Craffströmil samas esitada kandidaadina prof. Samson, nii et ta juba 12. mail saab ülikooli nõukogule teatada Samsoni tsensoriks kinnitamisest tsensuuri peavalitsuse poolt.²³ Nii on sedapuhku küsimus lahendatud, kuid see stabiilne olukord on üürrike. Uued raskused tekivad ühenduses eespool mainitud 19. juuli 1850. a. määrusega ettenähtud administratsiooni ümberkorraldamisega.

Reorganiseerimine ei edene kuigi jõudsalt. Tartu tsensuurikomitee töötab endise koosseisuga edasi terve aasta.²⁴ Samuti püsivad edasi Riia üksiktensorid Napiersky ja Haffner (pärastine Tartu ülikooli rektor 1851—1857). Kuigi uue korralduse kohaselt Riiga oli ette nähtud tsensuurikomitee, oli see viivitus tingi-

²⁰ ENSV RAKA, f. 402, Dorpater Universität, nim. 3, s.-ü. 634.

²¹ ENSV RAKA, f. 321, nim. 2, s.-ü. 56.

²² Neue Samsonile 28. mail 1847. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 3, s.-ü. 1525.

²³ Protokoll des Conseils 12. aug. 1848. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 32.

²⁴ Vt. nimetatud aasta Riia ja Miitavi üksiktensorite aruandeid Tartu tsensuurikomiteele. — ENSV RAKA, f. 321, nim. 1, s.-ü. 45.

tud keskvõimu pikaldasest asjaajamisest, sest tsensuuri administratsiooni ümberkorraldamise käskkiri saabub Craffströmile alles 31. jaanuaril 1851. a.²⁵ Samuti võtab aega sobiva üksiktsensori leidmine, nii et alles 16. märtsil saab rektor ülikooli nõukogule esitada Craffströmi kirja, milles teatatakse 1850. a. 19. juuli korraldusest tsensuuri administratsiooni reorganiseerimise alal, millega ühenduses tsensurid Samson, Rosberg ja Neue on vabastatud tsensurikohustustest.²⁶ Samal ajal saadab Craffström ka uuele üksiktsensurile Johann Anton Friedrich de la Croix'le oma usaldusavalduse ja instruksioonid ning lähemaid juhatusi eelseisva töö kohta.²⁷ Kes oli siis see uus trükisõna valvur, kelle hoole alla anti ka eestikeelne kirjandus?

Johann Anton Friedrich de la Croix sündis 26. aug. 1781. a. Saraatovi kubermangus Malinovkas Austria sõjaväelase, belgia aadliku pojana. Teenis 1793—1797 kadetina Voroneži husaaride polgus, selle järel kaks aastat justiitskolleegiumis Soome, Eesti ja Liivimaa asjade osakonnas. 1799. a. saab ta Kaasanis keskkooli prantsuse keele õpetaja koha, kust ta aga juba 1801. a. siirdub Riiga kindralkuberneri kantselei ametnikuks. Kuid ka siin ei ole tal pikka püsi. Siirdunud Peterburisse, töötab ta seaduste koostamise komisjonis. Aastail 1808—1810 elab Pariisis Vene saadiku isikliku sekretärina. Edasi töötab uuesti Peterburis Politseiministeriumis ja tuleb 1812. a. Miitavisse Kuramaa tsiiviilkuberneri kantselei direktoriks, missugusel kohal püsib nüüd 36 aastat. Siit jõuabki ta 1851. a. 70-aastasena Tartusse üksiktsensori kohale. Töö tsensurina ei olnud talle täiesti uudne ala. Juba pikemat aega oli ta Miitavis tegutsenud perioodika tsenseerijana. Oma kohustusi üksiktsensurina sai Johann de la Croix täita õige lühikest aega: ta suri 19. aprillil 1852. a.

Johann de la Croix on tuntud ka viljaka loova kirjanikuna ja publitsistina, kuigi ta oma loomingu väheküündiva taseme tõttu jäi vähetuntuks. Tema sulest ilmus arvukalt teoseid nii vene kui saksa keeles.²⁸ Seega loova ilukirjanikuna pidi Joh. de la Croix'l

²⁵ Vt. Craffström de la Croix'le 15. mail 1851. — ENSV RAKA, f. 321, s.-ü. 134.

²⁶ Protokoll des Conseils 16. märts 1851, p. 64. — ENSV RAKA, f. 402, Dorpater Universität, nim. 4, s.-ü. 34.

²⁷ Craffström de la Croix'le 15. mail 1851. — ENSV RAKA, f. 321, s.-ü. 134.

²⁸ Silmapaistvamad neist olid: «Welch ein Tag oder die sieben Weiber, eine allegorische Erzählung» (1805), «Pantheon der russischen Literatur» (1805), «Französische Romanzen», «Всемирная панорама или галерея привлекательных видов ландшафтов, памятников и развалин всего мира» I, II (Riias 1835—1837), «Греция или галерея достопамятных видов и развалин этой классической земли» (1837), «Швейцария» (1837), «Картины России» (1840). «Dramatische Versuche» (1852), mis sisaldas Beaunoir'i «Oeuvres dramatiques» järgi loodud värsskomöödia «Splitter und Balken» ja «Die Hausfreunde» ning Racine'i «Les Plaideurs'i» järgi loodud kolmevaatuselise värsskomöödia «Uebertreibungen oder Processucht und Genesung!» Peale nende rida luuletusi, artikleid ja tõlkeid «Inlandis» ja mujal.

olema ka eeldusi tsensori ülesannete täitmiseks, vähemalt teatavat arusaamist teose kunstilise külje hindamiseks. Nagu aga tema ilukirjanduslikust loomingust, eriti «Inlandis» avaldatud kirjutistest ja luuleloomingust selgub, oli ta truualamlik tsaristliku survepoliitika poetiseerija. Oma luuletustes, mis on loodud ühenduses Ungari vabadusvõitlusega 1849. a., valab ta sõimuvalanguga üle Lajos Kossuthi ja Jozéf Bemini ning ülistab Nikolai I kui Euroopa korraldajurit.²⁹ Nagu näeme, ei eksinud Craffström üksiktsensori valikus.³⁰

Et Joh. de la Croix töötas tsensorina lühikest aega, ei saa me õiget pilti Joh. de la Croix' kui tsensori kvalifikatsioonist, ja tema tegevus ei saanud avaldada ka olulist mõju kirjandusele.

Pärast Johann de la Croix' surma asub üksiktsensori kohale Aleksander de la Croix, kes oli tõenäoliselt Joh. de la Croix' üks poegi. Et ta pole esinenud kirjanikuna ega literaadina, pole ta tuntud nimi ja andmedki tema kohta on äärmiselt napid. On vaid teada, et ta sündis 23. aug. 1816. a. Miiitavis. Kuni 1852. a. töötas ta assessorina Kuramaa riigivarade palatis. Sama aasta 7. juulist alates määratakse ta Tartu üksiktsensori kohale, kuhu jääb kuni 1872. a., mil siirdub Riia tsensuurikomitee vanemtsensoriks (resp. komitee esimeheks), kellena töötab kuni 1891. a.³¹

Üksiktsensori määramine aga ei lahendanud veel eestikeelse trükisõna tsenseerimise küsimust. Niihästi Johann kui ka Alexander de la Croix ei tundnud eesti keelt. Nagu eespool mainitud, olidki 1850. a. 19. juuli korraldusega eesti- ja läti keelse kirjanduse tegelikeks tsenseerijaiks ette nähtud vastavate keelte lektorid Tartu ülikooli juures. Tsensuuri administratsiooni ümberkorraldamise momendil olid aga vastavad kohad ülikoolis vakant-

²⁹ Impromptu.

[-----]

Der Söhne des getreuen Norden
Entwaffneten die Magyaren...
Weil ewig ist des Himmels Wille:
«Wo Russen kommen — wird es stille.»

Mitau, d. 9. August 1849.

(«Inland» 1849, nr. 33.)

³⁰ Elulooliste andmete allikatena Joh. de la Croix' kohta on kasutatud: Русский биографический словарь (NB! surma daatum vale). Журнал Министерства Народного просвещения, 1852, LXXIV, май. «Северная пчела» 1852, nr. 96. Recke-Napiersky, Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland, I B., Mitau 1827; IV B., Mitau 1832. «Inland» 1848, nr. 42, lk. 907 jj.; 1848, nr. 43, lk. 924 jj.; 1849, nr. 6, lk. 99 jj.; 1851, nr. 26, lk. 445 jj.; 1852, nr. 16, lk. 316; 1852, nr. 18, lk. 350; 1852, nr. 19, lk. 376. Register zum «Inland» 1836—1863, lk. 7. «Dörptsche Zeitung» 1852, nr. 70, lk. 5.

³¹ Vt. Журнал Министерства Народного просвещения, 1852, LXXVI, lk. 7; «Inland» 1852, nr. 30, lk. 607; Адрес-Календарь [-----] Российской Империи (NB! aastakäikudes 1858/59 ja 1860/61 esineb trükiviga: «Андр.» pro «Алдр.»); K. D a n n e n b e r g, Zur Geschichte und Statistik des Gymnasiums zu Mitau, Mitau 1875.

sed. Parajasti oli lektor Fr. R. Faehlmann 10. aprillil 1850. a. surnud. Läti keele lektori O. W. G. Rosenbergeri pensionile mineku järel (1847) oli täitmata ka läti keele lektori koht. Seetõttu taotleb Craffsröm, et Samsonil lubataks esialgu tööd eestikeelse kirjan-duse tsenseerijana jätkata, milleks saadaksegi vastav luba.³²

Et eesti keele lektori koht püsis vakantsena umbes aasta, siis näib, et selle aja kestel on tehtud siiski katseid leida isikut, kes oleks asendanud Samsonit. Nagu nähtub Neusi 14. veebruari 1851. a. kirjast Kreutzwaldile, on isegi veidi enne lektori kohta täitmist vastav ettepanek tehtud ka Kreutzwaldile. Neus kirju-tab: «Kui kahju, et Tartu lektoraat ja veel enam eesti raamatute tsensori palk või tasu nii vilets on; täiesti arusaadav, et Teie seda kohta vastu ei otsustanud võtta! Ja ometi näivad Tartu inimesed midagi selle parandamiseks teinud olevat, sest kuidas muidu 700 r. välja tuleks? Eelarve järgi on ju lektorile ainult 900 paberirubla ja tsensorile umbes pool 300 hõberublast määratud; kuna niinimetatud päristsensor 2000 rubla saab!! Ja Tartus, kus niipalju inimesi on, kes eesti lektoraadi mõne teise tegevusega või ametiga ühendada võiks, ei leidu kedagi?»³³

Sellest nähtub, et Kreutzwaldile oli tehtud ettepanek vastu võtta ka eesti keele lektori koht, kuna mõlemad ametid olid ju vastava seadusega ühendatud. Senini on aga nende kohtade pak-kumisega seotud lähemad asjaolud jäänud tundmatuks.

Uue eesti keele lektori valimine ülikooli nõukogus toimub 16. märtsil 1851. a. Lektoriks valitakse Tartu gümnaasiumi õpe-taja Carl Ferdinand Mickwitz, kes asub seega vastavalt ette-nähtud korrale tööle ka eestikeelsete teoste tsenseerijana. Veidi hil-jem, 23. okt. 1851. a. valiti uueks läti keele lektoriks senine Tartu seminari vene keele õpetaja Hermann Clemenz. Nii oli 1850. a. 19. juuli korralduses ettenähtud struktuuri rakendamiseks ligi aasta kestnud organiseerimistöö kohapeal lõppenud ja tsensuuri organisatsioonilises ning personaalses osas loodud stabiilne olu-kord. See olukord kestis umbes 19 aastat, mille vältel kohtumõist-jaks eesti kirjanduse üle oli tegelikult lektor Mickwitz. Lektor Mickwitzil ei olnud volitusi küsimuste iseseisvaks otsustamiseks. Ta esitas vaid tsensor de la Croix'le iga tsenseeritava trükise kohta oma kirjaliku arvamuse, mille alusel üksiktsensor tegi otsuse. Sellest hoolimata kujunes aga tegelikuks tsensoriks ikkagi

³² Samsoni kohalejäämist mainib ka Neus Kreutzwaldile oma kirjas 24. maist 1851: «Ma imestan, et Samson võis otsustada eesti tsensori kohale edasi jääda. Meie siinne tsensor, kaebavad raamatukaupmehed, pidavat väga aeglane (kohusetundlik?) olema» (Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, Tallinn 1956, lk. 127).

³³ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 125. «Päristsensori» palga suhte näib Neus eksivat. 1850. a. 19. juuli korralduses oli palkadeks ette nähtud: Peterburi tsensoreile à 1500 rbl., Moskvast à 1250 rbl., Riia, Vilno ja Odessa tsensoreile à 1000 rbl., kuna üksiktsensorite palk Tartus ja Tallinnas oli 1000 rbl., ning juudikeelsete raamatute tsenseerijaile à 500 rbl. aastas.

Mickwitz, sest kogu oma pikaajalise töö kestel aktsepteeris de la Croix eranditult kõik Mickwitzi arvamusel. Keerulisemate küsimuste otsustamisel, nagu näitavad Mickwitzi aruannetes tehtud märkused või Mickwitzi enda väljendid kirjades, on toimunud isiklikud konsultatsioonid.

Uusi põhjalikke muutusi eesti trükisõna tsenseerimise alal toob järjekordne siseministri korraldus 16. maist 1896. a. Nagu viimases mainitakse, on siseminister leidnud otstarbeka olevat keskendada kogu eesti ja läti trükisõna tsenseerimine Riia tsensuurikomiteesse. Seega oli edaspidi Tartu üksiktsensori kohustuseks kõik käsikirjad, teosed, korrektuurid, samuti ka tsenseeritav perioodika saata Riia tsensuurikomiteesse, kust siis töö ühes vastava trükiloaga tagastati Tartu üksiktsensorile autorile või trükikojale väljaandmiseks. Ühtlasi teatatakse, et ka Tartu õpperingkonna kuraatorile on tehtud korraldus vastav otsus teatavaks teha eestikeelse kirjanduse tsenseerijale lektor Mickwitzile ja lätikeeelsete teoste tsenseerijale lektor Clemenzile.³⁴ Lektorid saavadki vastava teate 22. mail.³⁵ On raske vastata küsimusele, mis tingis tsensuuriadministratsiooni seesuguse ebaratsionaalse ümberkorraldamise. Tegelikult tähendas see küll trükisõna andmist tsensuuri kõrgema instantsi korraldusse. Ühenduses selle korraldusega leiame siiski huvitava märkuse Koidula 16. aug. 1869. a. kirjast Kreutzwaldile, kus ta muuhulgas mainib: «In Riga stellt man die Behauptung auf, Freund Jacobson habe die Censurverlegung betrieben. Ich kenne seine russenfreundlichen Tendenzen wohl und habe manchen Strauss mit ihm durchkämpft; ob aber Wollèn und Vermögen bei ihm so weit reichen? Kaum.»³⁶ Nagu kirjavahetusest selgub, kahtlustasid Koidula ja Kreutzwald Jakobsoni selles, et viimane, kasutades trükiasjade peavalitsuses Schultz-Bertrami mõju, on kaasa aidanud tsensuuri üleviimiseks Riigä. Iseloomustades Schultz-Bertrami õige halvast küljest, märgib Kreutzwald: «Dass Köler mit Bertram verkehrt, habe ich im vorigen Frühlung zufällig erfahren, es wäre demnach nicht unmöglich, wenn auch Hr Jacobsohn sich der würdigen Persönlichkeit angeschlossen hätte, da ein rüdiger Hund gern mit dem anderen verkehrt.»³⁷ Siin aga Koidula ja Kreutzwald eksisid. Just neil

³⁴ Trükiasjade peavalitsus Tartu üksiktsensorile 16. mail 1869, nr. 1530. — ENSV RAKA, f. 321, s.-ü. 246.

³⁵ Vt. ENSV RAKA, f. 402, Dorpater Universität, nim. 3, s.-ü. 1118.

³⁶ Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, Tartu 1910, lk. 369.

³⁷ Sealsamas, lk. 400.

Schultz-Bertram hakkas trükiasjade peavalitsuses kohta taotlema juba 1861. aastast alates. Olnud vahepeal keiserliku kabineti sekretäriks, saavutab ta siseminister Valujevi kaudu, keda ta nimetab oma tütre, klaverikunstnik Elisabeth Adajevsky eriliseks soosijaks (*Gönner*), oma eesmärgi; 1. märtsil 1868. a. kinnitatakse ta Baltimaade ülemtsensoriks, kelle kontrollile allus nüüd kogu tsensuuri järelevalve kõigis kolmes kubermangus. Sama aasta septembris kinnitatakse ta lisaks sellele väliskirjanduse tsensoriks trükiasjade peavalitsuse

aastail olid Jakobsoni ja Schultzi vahekorrad eriti teravad, ühenduses Jakobsoni näidendi «Kuno ja Salme» keelamise ja satiiri «Neljas Appokriiva raamat Mulgi rahvale» tsenseerimisega. Tsen-suuri üleviimise põhjused olid kahtlematult üldhaaravat laadi. Toimus ju parajasti terav võitlus Balti separatismi ja tsaaririigi unifitseerivate taotluste vahel Baltimail. Balti konservatiivsete jõudude ideoloogilise juhi professor C. Chr. G. Schirreni «Livländische Antwort'i» levitamise keeld ja konfiskeerimine, Samarini rünnakud balti-saksa separatismile olid kõige tihedamalt seotud tsen-suuriküsimustega.

Ka Kreutzwald seob küsimuse C. Chr. G. Schirreniga. Ta kõneleb kellestki sandarmiooberstist von A-st, kes talle rääkinud, et kehtestatud tsen-suuri ümberkorraldamise määrus tühistatavat ja tarvilikud sammud selleks olevat juba tehtud. Ühtlasi olevat von A. oma kaalumata sõnadega näidanud, et teda huvitab esijoones, missugust mõju on avaldanud Schirreni raamat.³⁸ Kas ei olnud siiski peamiseks põhjuseks see, et eestikeelne trükisõna taheti vabastada baltisakslasest pastor Mickwitzi ülemvalvest ja anda tsen-suuri kõrgema instantsi valve all töötava õigeusu preestri Mihkel Suigusaare hooldusele?

Ümberkorraldus tähendas tsen-suuri muutumist leebemaks, teisest küljest aga oma kauguse tõttu tõi kaasa suuri raskusi. Eriti raskesse seisukorda oli nüüd asetatud esimesi samme astuv eesti perioodika. Nii näeme, et trükikoja omanik Laakmann on taotlenud luba «Eesti Postimehe» tsenseerimiseks kohapeal. Trükiasjade peavalitsuse vastus aga on eitav, põhjendusega, et Laakmanni argumendid olevat liialdatud ja vähe olulised. Kõiki Laakmanni poolt esitatud väiteid olevat kaalutud juba tsen-suuri asukohtade ümberkorraldamise puhul. Tegelikult ei olevat «Eesti Postimees» ajaleht selle otsemas mõttes, sest ta pakkuvat oma lugejaile peamiselt õpetlikke jutte ja juhatusi, mis nii kiiresti ei vanane. Samuti olevat Laakmanni poolt liialdatud tsenseerimiseks kuluv aeg — 2—3 nädalat. Lisaks sellele lugevat «Eesti Postimeest» rahvakihid, kes ei tohi olla nii nõudlikud. Analoogilised juhud, nagu Peterburis ilmuva läti ajalehe tsenseerimine Riias, Moskvaa ilmuva armeenia ajakirja tsenseerimine Peterburis jt. peavad Laakmanni lohutama. Küll aga lubatakse valitsuse ametlikke, eriti kiire iseloomuga teateid avaldada toimetaja isiklikul vastutusel ilma eeltsensuurita.³⁹

Nüüd tekkinud tsenseerimise raskused, aga ka ootused ja loo-

---

juures. Vt. lähemalt: Briefe eines baltischen Idealisten an seine Mutter 1833—1875. Gestaltet von Prof. Dr. Johannes Werner, Leipzig 1934, lk. 174, 184, 205, 214 ja 220.

³⁸ Kreutzwald Koidulale 15. juunil 1859. — Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 316.

³⁹ Trükiasjade peavalitsus Tartu üksiktsensorile 2. juunil 1869. — ENSV RAKA, f. 321, s.-ü. 139.

tused kajastuvad väga ilmekalt Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetuses. Oma kirjas Kreutzwaldile kurdab Koidula suurtest raskustest, mida on endaga kaasa toonud tsensuuri ümberpaigutus. «Die Censur, o die Censur! Die Nachrichten sind Wochen alt, das Blatt trifft seit 4 Wochen wieder so unregelmässig ein, wie möglich.»⁴⁰ Jannseni ainelinegi olukord paneb tütre kurtma. On tõusnud üles isegi küsimus Jannsenite siirdumisest Riiga: «Von unserer eigenen Zukunft, lieber Papa, kann ich Ihnen noch nichts Sichereres mittheilen. Werden wir hierbleiben? Wird Papa, also auch Ihre Schülerin, nach Riga müssen? Gott weiss es. Die eingerissene Unordnung, unvermeidlich in Folge des schweren Censurverhältnisses, ist entsetzlich. Alles murrst, wir können nicht abhelfen. Der Censor ist erträglich und dennoch muss das Blatt so zu Grunde gehen. Die mögliche Concurrenz jenes Pernauschen Blattes ganz allein ist unter den obwaltenden Umständen von Bedeutung. Eine Reise meines Vaters nach Petersburg wird in der Folge eine unvermeidliche und vielleicht dennoch unnütze Maasregel sein.»⁴¹ Küsimus Jannsenite Riiga siirdumisest on korduvalt edaspidigi Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetuses arutlusaineks.⁴²

Samasulisi kaebeid loeme J. W. Jannseni kirjadest uuele eesti trükisõna tsensorile M. Suigusaarele. Jannsen püüab leida võimalusi, et uuesti organiseerida «Eesti Postimehe» tsenseerimist Tartus. Ta on pöördunud selles küsimuses Peterburis kellegi vahendaja poole (kellele ta kaudselt vihjab — «ta on nattuke Herr Staatsrath») ja nimetatu kaudu trükiasjade peavalitsuse («üllema zensuri kohta peamehhe») poole.⁴³

Esiailgu ollakse aga eelkõige huvitatud uue tsensori nõudlikkusest, eriti on huvitatud sellest senini Mickwitzi terrori all kannatanud Kreutzwald. Huvitav on märkida Mickwitzi poolt palju pigistatud Kreutzwaldi arvamust. Oma kirjas Schiefnerile 9. juunist 1869. a. kirjutab ta Jannseni raskustest, mõtteist muuta «Eesti Postimees» kuukirjaks, Jannseni kavatsustest asuda Riiga, viimase käigust Riiga kindralkuberneri jutule. Siis aga avaldab ta oma arvamuse ehtkreutswaldliku torkega: «Uue eesti tsensori nimi on üsna eestiliselt Mihkel, või nagu teised rohkem moderniseeritult kirjutavad «Mihhail». Suigusaar, s. o. s u i k u m i s e s a a r; see kõlab küll pisut kurjakuulutavalt, kuid selles võib palju headki peidul olla, kui tähendatud saarel meie kogu senine elu magama suigutatakse, kus kuldsed unenäod meid juba siinpool hauda minnisse paradiisi paigutavad. Nagu ette näha, tohiks üheks muuda-

⁴⁰ Koidula Kreutzwaldide 30. okt. 1869. — Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 433.

⁴¹ Koidula Kreutzwaldile 1. juulil 1869. — Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 330—331.

⁴² Kreutzwald Koidulale 10. aug. 1869. — Sealsamas, lk. 350. Koidula Kreutzwaldile 16. aug. 1869. — Sealsamas, lk. 367—368.

⁴³ Vt. Jannsen Suigusaarele 15. okt., 12. nov., 26. nov. 1869, 5. jaan. 1870. «Eesti Kirjandus» 1912, nr. 2, lk. 81—86.

tuseks olla see, et luterlikud papid kaotavad oma senise Mickwitziga rohkem, kui suigusaar neile tasa teha suudab. Härrad de la Croix ja Mickwitz kriipsutasid julgesti kõik sootuks maha, mis neile pooljumalatele vähegi inimliku järgi lõhnas! Loota on, et selle muudatuse tõttu see jumalik aupaistus küll kaduma ei lähe, vaid mujale üle kantakse! — Siin ollakse üleüldiselt uudse vilja pärast põnevil, mis Riia tulevees ristitult peab eesti lugejaskonnä õnnelikuks tegema.»⁴⁴

Näeme, et Kreutzwald ei aseta uuele tsensorile esialgu erilisi lootusi; ta näeb selles vaid isikute vahetust, Suigusaares aga uut «pooljumalat». Varsti ongi Kreutzwald katsen tegemas. 10. aug. 1869. a. kirjutab ta Koidulale: «Ich habe Herrn Suigusaar in dem nächstjährigen Kalenderanhange ein wenig auf den Zahn gefühlt, ob er zu den vernünftigen Leitern gehört, bin also sehr gespannt, wie das Kind aus der Feuertaufe wieder kommen wird. Lässt er die Stelle durch, dann werden unsere Schwarzröcke mit noch grösserer Wuth über mich herfallen, wie bisher, doch das genirt mich gar nicht. Bei dem Re i n u w a d e r, der zum 3. Mal gedruckt wird, sind alle die Stellen, welche bei der 2. Auflage von dem Herrn Mickwitz und De la Croix gestrichen waren, ungehindert durchgegangen.»⁴⁵ Mõnevõrra suuremaid lootusi asetab uuele tsensorile Koidula. Ta leiab, et tsensuur on muutunud juba leebemaks, nii et ei tarvitsevat enam tingimata kiita ega laita nii, et see oleks võimumeestele meelepärast. Üldiselt aga hindab ta olukorda siiski tagasihoidlikult ja kainelt. Balti-saksa separatismi ja slavofiilide võitluse taustal näeb Koidula varitsevat hädaohtu mõlemalt poolt ja ei pane seetõttu suuri lootusi uuele tsensorile. Vastandades endise «saksa tsensori» uue «vene tsensoriga», ei oota ta erilisi soodustusi, sest mõlemad olévat nii ühte nägu. Ainult asjaolu, et tsensoriks on nüüd eestlane, annab mõningaid lootusi: «Suigusar ist dazu Este und jung, kaum 25—27 Jahr, meint Papa, und es scheint ihm einiger nationale Sinn nicht abzusprechen — wenn nur der Censorposten nicht ein gar so schwieriger wäre. Man hielt ihn anfänglich für einen Wolf, jetzt scheint man ihn gern für ein Lamm nehmen zu wollen — ich fürchte, er ist beides nicht. Wir werden ja sehen.»⁴⁶ Lausa romantilise salapärasusega teatab Koidula uuest tsensorist Almbergile: «NB! Üks asi on meil nyt Teista helpsam: meie Censur! Eile käisi Eesti censor, — elap Riigas — siin: on itse. Eestlane ja armastap Eestimaad ja Eesti mielt ja mietted, — — salainen Teile mainitsen: on «Eestomane» ja armastap ka Suomemaad, tem ä Wene kroonu Censor!!! Mitte seda ühegile ütélge, mulloinen — —! Censor Suigusar saisap Saksa-Wene censori

⁴⁴ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, Tallinn 1953, lk. 440.

⁴⁵ Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 351.

⁴⁶ Koidula Kreutzwaldile 16. aug. 1869. — Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 368 ja 369.

all Riigas, mutta Wene-Saksa censor ei tunne Eestikielt — se'ep se on!»⁴⁷

On täiesti loomulik, et tsensorivahetus lõi sellise elevuse. Olles 19 aastat kannatanud pastor Mickwitzi survet, loodeti nüüd esmakordselt oma rahva hulka kuulvalt tsensorilt mõistlikumat suhtumist. Need lootused õigustasidki end. Nagu allpool näeme, oli Suigusaar kontaktis eesti selleaegsete juhtivate kirjameestega. Sageli tundis ta kahetsust, et pidi paratamatult mõningad väärtuslikud kohad maha kustutama, mida ta kannatada saanud autorile andis teada «nukra meele ja haleda südamega». Oma tegevusega kuulus ju Suigusaar ise läinud sajandi viimase veerandi eesti ühiskonnategelaste hulka. Ta oli eesti keele õpetaja Riia vaimulikus seminaris, ajaloo õpetaja Riia jalaväe junkrute koolis. Töötas aktiivselt Eesti Aleksandrikooli kapitali kogumise organiseerijana, tegutses hiljem Pärnu Põllumeeste Seltsi esimehena. Tema aktiivsel kaasabil saadi luba I Eesti laulupeo korraldamiseks 1869. a. Suigusaare eestkostmisel sai C. R. Jakobson võimaluse Peterburis välja anda oma «Kolm isamaa kõnet». Samuti aitas ta tõhusalt Jakobsonile kaasa ilmumisoa muretsemisel «Sakalale» ja kaitses seda hiljemgi balti-saksa rünnakute vastu. On mõistetav, et ta seetõttu tsensorina antud oludele vastavalt etendas eesti trükisõna valvurina mitte niivõrd tõkestavat kui soodustavat osa — seevõrd, kui seda lubasid kehtivad määrused ja korraldused. Esialgsed lootused, et Suigusaar tsensorina kuulub «mõistlikumate juhtide» hulka, täitusid, sest ligi üheksa aastat hiljem, 13. mail 1878. a., kirjutab Kreutzwald Jakobsonile: «Ü h e eest aga peame Jumalale tänu andma: Zensori väravad on laiendatud, kust kõige laiemad reed ja vankrid läbi peasevad.»⁴⁸

Mihkel Suigusaar töötas Riias elatanud tsensori Grödingeri abina kümme aastat. Oma kohustused andis ta 1879. a. üle vaimuliku seminari õpetajale Peeter Metsale, kes samuti jätkas Suigusaare-taoliselt trükisõna soodustavat suhtumist.

Tsensuuri administratsiooni käsitlemise pidevuse seisukohast lähtudes olgu lõpuks toodud mõningad andmed 70-ndate ja 80-ndate aastate kohta, mil eesti trükisõna tsenseerimine koondati jälle ühte kohta ja ühe isiku kätte — Tartusse. Muukeelse trükisõna tsenseerimine kestis endiselt Tartus A. de la Croix' poolt 1872. aastani, mil ta nimetatakse Riia tsensuurikomitee vanemtsensoriks, kuna Tartu üksiktsensori kohale tuleb Pevnitzki. Viimane töötab sel alal vaid 1875. aastani ja siirdub siis Odesasse, andes omakorda ruumi elatanud provintσιαalõiguse prof. emer. Carl Christian Leopold von Rummelile.

Suigusaare ja Metsa tsenseerimisel võis eesti kirjandus ja ajakirjandus endale lubada suuremaid vabadusi kui kunagi varem.

⁴⁷ Koidula Almborgile 31. mail 1870. — Koidula ja Almbergi kirjavahetus, Tartu 1925, lk. 26.

⁴⁸ «Eesti Kirjandus» 1910, nr. 3, lk. 99.

Jakobsoni juhtimisel radikaliseeruva rahvusliku liikumise vastu asus aga eriti Liivimaa rüütelkond, kes pani kogu oma mõju ja diplomaatia mängu, et läbi viia uut tsensuurireformi, mis osalt õnnestuski. 20. märtsi 1882. a. korraldusega Mets vallandatakse ja Liivimaa osas asub ajakirjandust tsenseerima Liivimaa kubermanguvalitsuse vanemasjaajaja Amende. Edasi järgneb rida sekeldusrikkaid ümberkorraldusi. Katsed kogu eesti trükisõna tsenseerimist uuesti koondada Tartusse või Tallinna ebaõnnestuvad kuni 1884. a., mil tsensor Rummel kohalt vabastatakse ja Tartu tsensoriks määratakse Kroonlinna mereväehospidali nooremordinaator dr. Eugen Jannsen, kes oli seni töötanud tsensuuri alal trükiasjade peavalitsuses. Nii oli eestikeelse trükisõna tsenseerimine uuesti koondatud Tartu, ühe isiku kätte.⁴⁹

Et eesti kirjanduse kitsa värava valvurina töötas Mickwitz ligi 20 aastat (16. märtsist 1851 — 22. maini 1869) ja et käesolev töö käsitleb just nimetatud perioodi, siis esitatagu mõningad andmed tema elust.

Carl Ferdinand Mickwitz

Carl Ferdinand Mickwitz sündis 13. sept. 1813. a. Lihulas praosti pojana. Astus 1828. a. Tartu ülikooli arstiteaduskonda, siirdus aga peatselt usuteaduskonda, mille lõpetas 1833. a. Õiendanud 1842. a. Tartu ülikooli juures kodukooliõpetaja kutseksamid saksa keele, matemaatika, ajaloo ja maateaduse alal, tegutseb ta mõnda aega kooliõpetajana Kabalas ja Vietinghoffide perekonnas Tartus. Saab 1848. a. algul Craffströmilt loa kuulata vajalikke loenguid ülikoolis ja õiendab sama aasta lõpul edukalt gümnaasiumiõpetaja kutseksami kreeka, ladina, saksa keele, maateaduse, ajaloo, aritmeetika ja algebra alal. Peatselt valitakse ta Tartu gümnaasiumi õpetajaks. Pärast eesti keele lektori Fr. R. Faehlmanni surma kandideerib Mickwitz 1851. a. eesti keele lektori kohale. Et 1850. a. 19. juuli korraldusega oli eesti keele lektori koht ühendatud tsensorikohustustega, siis ei unusta ta kandideerimise avalduses märkimata, et ta on varem töötanud eestikeelsete trükiteoste tsenseerijana. Tõenäoline on, et ta võis ka tsensori kohustusi täita eestikeelsete teoste tsenseerijana Tartu tsensuurikomitee 1850. a. tsensor G. Samson von Himmelstierni puhkusel viibimise ajal.⁵⁰ Ühtlasi on ta oma kandideerimise avaldusele lisanud juurde kaks kirjutust: «Nisso terra» — 10 lk. ja «Issand tuleb» — 15 lk. (cand. theol. Carl Hesselbergi poolt peetud jutluse ümberjutustus), mis olid kirjutatud tsensuurikomitee jaoks oma eesti keele oskuse tõendamiseks. Kirjutused näitavad võrdlemisi laitmatut selleaegse eesti keele kirjaaruugi, vana ortograafia tund-

⁴⁹ 70-ndate aastate lõpu tsensuuriküsimuste kohta vt. lähemalt H. K r u u s, Eesti ajaloo XIX sajandi teisel poolel. 60—80-ndad aastad. Lühiuurimusi, Tallinn 1957, lk. 172—199.

⁵⁰ Prof. Samsonile oli lubatud 1850. aastal neljakuuline puhkus alates 16. maist. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1525.

mist, on nii morfoloogiliselt kui süntaktiliselt võrdlemisi head. 16. märtsil 1851. a. ülikooli nõukogu koosolekul valitaksegi ta suure hääle ülekaaluga eesti keele lektoriks.⁵¹ Näib, et Mickwitzi valimiseks avaldas mõju tema töö tsensoori kohustefääitjana, sest samal koosolekul tehti teatavaks ka eestikeelsete teoste tsenseerimise sõltuvus eesti keele lektorist. Lisaks sellele kinnitati Mickwitz 1853. a. jaanuaris Tartu gümnaasiumi inspektoriks ühes loaga jääda edasi lektoriks ülikooli. Neil ajal ta töötas ta 1. augustini 1874. a., mil lahkus pensionile. Nagu nähtub teenistuslehest, jõudis ta tõusta kolleegiumi nõunikuks ja võis paljude muude aumärkide hulgas vastu võtta Siseministeeriumilt püha Stanislause aumärgi teenete eest tsensoorina. Muu tegevuse kõrval võttis Mickwitz aktiivselt osa Õpetatud Eesti Seltsi tegevusest. Koosolekuil esines ta sageli sõnavõttudega, milles informeeris seltsi liikmeid ilmumisel olevast eesti kirjandusest. 1865. a. lõpust alates töötas ta seltsi juhatuses laekurina. C. F. Mickwitz suri Tartus 2. juunil 1880. a.⁵²

ОБ АДМИНИСТРАТИВНОМ ПРИМЕНЕНИИ РОССИЙСКОГО ЦЕНЗУРНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ПРИБАЛТИКЕ В 1850—1870 гг.

К. Таэв

Кафедра эстонской литературы и фольклора

Резюме

Осуществление цензурных функций в России вплоть до конца XVIII века входило в обязанности Академии Наук. Однако с возрастанием книгопечатания и особенно вследствие революционных событий во Франции, усилилась и деятельность цензуры. В 1804 г. в силу вошло первое уложение законов о цензуре, весь надзор за печатным делом перешел в ведомство Министерства народного просвещения. При университетах были

⁵¹ Kandidaatideks olid ja said hääli: Mühlberg — 3, Robst — 5, Laaland — 5, Reinthal — 4, Mickwitz — 12. — ENSV RAKA, f. 402, Dorpater Universitât, nim. 4, s.-ü. 33 (protokoll des Conseils, 16. märts 1851).

⁵² Eluloolised andmed on võetud peamiselt lektor Mickwitzi isiklikust toimikust. ENSV RAKA, f. 402, Dorpater Universitât, nim. 3, s.-ü. 1118.

Muid allikaid: Sitzungsberichte d. Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, 1880, lk. 96 ja 184. «Eesti Postimees» 1880, nr. 24. Г. В. Левцкий, Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Юрьевского, бывшего Дерптского Университета, т. II, Юрьев 1903, lk. 632. Das Amtsjubiläum des Inspektors am Dorpatschen Gymnasium C. Mickwitz am 24. august 1874, Dorpat 1874.

созданы цензурные комитеты, укомплектованные из профессорского состава. Вскоре же цензурные ревизии начало производить Министерство полиции, созданное в 1811 г.; образовалась, таким образом, параллельность двух ведомств по цензурному делу. Новое, установленное в 1826 г., т. н. «чугунное» уложение со всеми его реакционными наставлениями подверглось незадолго после того пересмотру, и в 1828 г. установлено было новое уложение, которое, несколько дополненное, оставалось в действии вплоть до 1865 г. События 1848 г. в Западной Европе послужили в России поводом для создания особого, тайного Бутурлинского или т. н. «комитета 2-го апреля», в обязанности которого было вменено прежде всего ведение надзора за деятельностью цензоров. Последующий семилетний период в истории Российской цензуры прославился как период цензурного террора, как «мрачное семилетие». В 1863 г. цензурные дела перешли в ведомство Министерства внутренних дел. Уложение 1865 г., действовавшее до 1905 г., несколько изменило характер цензуры; установилась неопределенная комбинация деятельности предварительной и административно-карательной цензуры.

Цензура эстонских печатных произведений, согласно уложению 1904 г., была сосредоточена при Тартуском университете, однако в 1862 г., при нем был основан самостоятельный цензурный комитет, подведомственный Главному управлению цензуры. Упраздненный в 1850 г. в городе Тарту, комитет этот был заменен отдельным цензором с местопребыванием в Риге. В качестве сотрудников Тартуского отдельного цензора предусмотрены были университетские лекторы эстонского и латышского языков. В Таллине же пост отдельного цензора продолжал существовать, но цензуровал он преимущественно иностранную литературу. Во время переустройства 1850 г. цензорами Тартуского цензурного Комитета являлись профессора Нейс, Росберг и Самсон фон Гиммельштерн; последний из них цензуровал эстонские произведения. Цензурная администрация подверглась реорганизации 16 марта 1851 г., и пост Тартуского отдельного цензора на один год занял Иоганн Антон Фридрих де ля Круа, работавший в ведомствах Прибалтийских губерний и зарекомендовавший себя писателем. После смерти де ля Круа цензорские его обязанности перенял на себя его сын Александр. В то же самое время в университете места лекторов эстонского и латышского языков оказались вакантными, так как Фр. Р. Фельманн, лектор эстонского языка, скончался в 1850 г. Предложение занять места лектора и цензора было сделано и Крейцвальду, но он от них отказался. В марте 1851 г. лектором эстонского языка был избран Карл Ф. Миквиц, в руки которого, согласно постановлению от 19 июля 1850 г., перешла и цензура эстонских печатных произведений. Поскольку ни Иоганн де ля Круа сам, ни его сын Александр не знали эстонского языка, фактическим

цензором стал К. Ф. Миквиц, не замедливший использовать свои права в максимальных масштабах. Около 20 лет эстонское печатное слово испытывало гонения со стороны цензуры. Новый основательный перелом в деле цензуры эстонские печатные произведения пережили в результате постановления министра внутренних дел от 16 мая 1896 г., в силу которого цензура всех эстонских и латышских публикаций была сосредоточена в Рижском цензурном комитете. Эстонские произведения подлежали рассмотрению М. Суйгусаара, помощника Рижского цензора Гредингера. Суйгусаар по мере своих возможностей пытался способствовать распространению эстонского слова. То же можно сказать и об учителе духовной семинарии Пээтере Метсе, занявшем пост цензора в 1879 г. Цензура иноязычных изданий по-прежнему, до 1872 г., подлежала де ля Круа, который в том же году определился на место старшего цензора цензурного комитета. В городе Тарту до 1875 г. в качестве отдельного цензора действовал Певницкий, а после него — заслуженный профессор К. Р. Руммель. Затем последовали попытки сосредоточить всю цензуру в Тарту, что и произошло в 1884 г. Тогда цензором был назначен ординатор Кронштатского военно-морского госпиталя Эуген Янсон.

ÜBER DIE ADMINISTRATIVE ANWENDUNG DER RUSSISCHEN ZENSURGESETZE IN DEN BALTISCHEN PROVINZEN IN DEN JAHREN 1850—1870

К. Таев

Zusammenfassung

Bis zum Ende des 18. Jahrhunderts übte die Akademie der Wissenschaften in Rußland die Funktionen der Zensur aus. Im Zusammenhang mit dem Anwachsen der Druckerzeugnisse und besonders mit den revolutionären Ereignissen in Frankreich verschärfte sich die Zensur. 1804 wurde das erste Zensurgesetzbuch veröffentlicht und die Aufsicht über alle Druckerzeugnisse dem Ministerium für Volksaufklärung übertragen. An den Universitäten wurden aus Professoren gebildete Zensorenkomitees geschaffen. Das 1811 gegründete Polizeiministerium begann jedoch alsbald die Ausübung der Zensur zu revidieren und wurde somit zur parallelen Zensurbehörde. Das 1826 eingeführte neue sog. «eherne» Gesetzbuch mit seinen reaktionären Bestimmungen wurde bald überprüft, und im Jahre 1828 wurde ein neues Gesetzbuch bestätigt, das mit seinen später hinzugefügten Ergänzungen bis zum Jahre 1865 in Kraft blieb. Durch die Ereignisse des Jahres 1848 in

Westeuropa erschreckt, wurde ein besonderes Geheimkomitee, das sog. Komitee des 2. April oder Buturlinsche Komitee, ins Leben gerufen, dessen Aufgabe vor allem darin bestand, die Tätigkeit der Zensoren zu überwachen. Die folgenden sieben Jahre wurden in der Geschichte der russischen Zensur die Zeit des Zensurterrors oder die «düsteren sieben Jahre» genannt. 1863 wurde die Zensur dem Innenministerium unterstellt. Das Gesetzbuch des Jahres 1865, das bis 1905 in Kraft blieb, änderte in einem gewissen Sinn den Charakter der Zensur: es entwickelte sich eine verschwommene Kombination von einer vorangehenden und nachfolgenden Zensur.

Die in estnischer Sprache gedruckten Bücher wurden entsprechend dem Gesetz vom Jahre 1804 an der Tartuer Universität zensiert. 1826 aber wurde an der Universität ein eigenes Zensorenkomitee gegründet, das der Hauptzensurverwaltung unterstellt war. 1850 wurde das Komitee in Tartu liquidiert, an dessen Stelle nur ein Zensor trat, während Riga zum Sitz des Zensorenkomitees wurde. Als Hilfskräfte des in Tartu verbliebenen Zensors waren die Universitätslektoren der estnischen und lettischen Sprache vorgesehen. In Tallinn blieb der Posten eines Zensors erhalten. Seine Aufgabe bestand hauptsächlich in der Zensur der ausländischen Literatur. Zur Zeit der Umgestaltung im Jahre 1850 arbeiteten im Tartuer Zensorenkomitee als Zensoren die Professoren Neuz, Rosberg und Samson von Himmelstiern; der Letztgenannte zensierte Drucke in estnischer Sprache. Am 16. März 1851 wurde die Verwaltung der Zensur reorganisiert. Den Posten des Tartuer Zensors übernahm auf ein Jahr Johann Anton Friedrich de la Croix, der als Verwaltungsbeamter in den Baltischen Provinzen gearbeitet hatte und auch als Schriftsteller bekannt war. Nach seinem Tode setzte sein Sohn Alexander de la Croix die Arbeit fort. Zur selben Zeit waren an der Universität die Stellen eines estnischen und lettischen Lektors vakant, da der estnische Lektor Fr. R. Faehlmann 1850 gestorben war. Die Stelle des estnischen Lektors und Zensors wurde auch Kreuzwald angeboten, der sie jedoch ablehnte. Im März 1851 wurde Carl F. Mickwitz zum estnischen Lektor gewählt, zu dessen Aufgaben auch nach der Verordnung vom 19. Juli 1850 die Zensur estnischer Druckerzeugnisse gehörte. Da sowohl Johann als auch Alexander de la Croix des Estnischen nicht mächtig waren, war der tatsächliche Zensor C. F. Mickwitz, der von seinen Rechten weitgehendsten Gebrauch machte. Annähernd 20 Jahre lang hatten die estnischen Druckschriften unter einem wahren Terror zu leiden. Neue, grundlegende Veränderungen in der Zensur der Druckerzeugnisse brachte die Verfügung des Innenministers vom 16. Mai 1869, wonach alle estnischen und lettischen Druckschriften im Rigaer Zensorenkomitee zensiert wurden. Die estnischen Bücher wurden in Riga vom Gehilfen des Zensors Grödinger Mihkel Suigusaar

zensiert, der nach Kräften bemüht war, den Druck estnischer Bücher zu fördern. Im gleichen Geiste wurde diese Arbeit ab 1879 vom Lehrer am Priesterseminar Peter Mets fortgeführt. Die Zensur nichtestnischer Bücher wurde wie schon früher von de la Croix bis zu seiner 1872 erfolgten Ernennung zum Chefzensor des Zensorenkomitees ausgeübt. In Tartu arbeitete Pewnitzki als Zensor bis zum Jahre 1875. Sein Nachfolger war Prof. emer. C. Ch. L. Rummel. Es wurden Versuche unternommen, die Zensur aller estnischen Druckschriften in Tartu zu zentralisieren, was 1884 auch verwirklicht wurde. Zum Zensor wurde der Ordinator am Kronstadter Marinehospital Eugen Jannsen ernannt.